

Henk Gras

De koningsdrama's van Shakespeare

In de zestiende eeuw dienden Shakespeare's koningsdrama's niet slechts als werken van kunst, maar tevens als herinnering aan het verleden en legitimatie voor het heden. Henk Gras onderzoekt de parallelen met de geschiedenis van het Engelse koningshuis.

Van Shakespeare's werken zijn momenteel de koningsdrama's de minst populaire. In de zestiende eeuw waren ze hoogst belangrijk. Natuurlijk, in het hedendaagse Nederlandse theater wil men niet meer zo'n grote cast van merendeels mannen op zien treden en bovendien missen we dramaturgen die de Koningsdrama's aankunnen. Achterkamertjesrumoer in een *multinational* is wel het armoedigste concept. Derhalve zal Tom Lanoye's adaptatie voorlopig niet geëvenaard worden. De koningsdrama's waren in de tijd waarin ze geschreven werden een typisch geval van het gebruik van het verleden om het heden te legitimeren.

An heir and a spare

'*An heir and a spare*' is het motto van koningshuizen. Niet altijd lukte dat en dat had soms akelige gevolgen. Immers, koningen waren naast soevereine heersers van de landen die ze regeerden, ook grondeigenaar van de domeinen in hun land. Bij de dood van de vader (vorst) moest het erfgoed volgens de gewone wetten van vererving verdeeld worden. Daarin heersten twee principes, het eerstgeboorterecht, dat in Engeland gold, of de praktijk dat alle kinderen een deel van de koek kregen, zoals dat in Frankrijk gold. Soms was er zelfs erfrecht voor de dochters. Denk maar aan Eleonora van Aquitanië, die haar eigengoed zelfstandig bestuurde. Haar echtgenoot, koning Hendrik II kon daar niet aankomen. Bij het eerstgeboorterecht was het in beginsel de plicht van de oudste zoon om voor zijn broers en zusters te zorgen. In Engeland gaf Hendrik II, een koning uit het geslacht Plantagenet, die als stamvader Willem de Veroveraar had, zijn eerste twee levensvatbare

zonen, Richard (Leeuwenhart), die troonopvolger was en diens jongere broer Geoffrey, domeinen (Geoffrey kreeg het hertogdom Bretagne). De derde zoon, John, kreeg geen eigen domein en heette daarom Jan Zonder Land.

In het Huis Plantagenet gebeurde er tijdens de regering van Edward III (1327-1377), een ramp. Van de zeven zonen van Edward III slaagden er vijf in volwassen te worden. Waar moest Edward III voor die zonen domeinen vandaan halen? Het bewind van zijn vader, Edward II, was bepaald niet gunstig geweest. Edward III gaf zijn zonen

Francis Wheatley's *The death of Richard II*.

hertogelijke titels: Lionel, hertog van Clarence; John, hertog van Lancaster; Edmund, hertog van York en Thomas, hertog van Gloucester. Maar dat versplinterde het kroonbezit. Daarom zette Edward III een campagne op touw om het vroegere erfgoed Aquitanië en Normandië, terug te winnen. Een leger van adellijke avonturiers, geleid door de kroonprins, the Black Prince, viel Frankrijk binnen. De kroonprins overleefde het echter niet en daarmee ging weer veel gebied verloren. Nu had Edward III dus nog een probleem. Volgens het dynastieke principe was de oudste zoon van de Black Prince immers troonopvolger, maar dat was een jonge knaap. Richard II ving zijn regering aan in 1377. Om zich voor zijn ooms en neven te distingueren trachtte Richard II het koningschap te consecreren. Bij hem kregen, net als bij zijn overgrootvader Edward II, absolutistische denkbepelden meer vorm. Het baatte Richard II echter niet. Onder zijn bewind verliep de oorlog in Frankrijk slecht en de Engelse adel, Richard's ooms voorop, begon het koninklijk gezag te ondermijnen. Richard II werd door zijn neef Hendrik afgezet (1399) en een jaar later vermoord. Hendrik van Lancaster regeerde als Hendrik IV in de periode 1399-1413. Van een kruistocht naar Jeruzalem, waar hij boete wilde doen voor het lot van zijn neef, kwam niets. Zijn zoon, Hendrik V, zag echter in dat, wilde Engeland niet worden geplunderd door zijn eigen adel, het strijdtoneel weer verlegd moest worden naar Frankrijk.

Hendrik IV.

Hendrik V kroop door het oog van de naald in de slag bij Agincourt, waar niet de Engelse ridders, maar de Engelse boogschutters de overwinning konden claimen. Hendrik V trouwde vervolgens met een koninklijke prinses van Frankrijk, Catharina van Valois. Helaas stierf Hendrik V kort daarop en kon Engeland geen vuist maken om de kind-koning Hendrik VI ook op de Franse troon te zetten. Ernstiger, Hendrik VI was in veel opzichten geestelijk achterlijk, al werd dat vaak beschreven als bigot. Even

problematisch was ook zijn Franse bruid, Margaretha van Anjou, die als koningin van Engeland de macht had op de troon – terwijl de Engelsen nu juist dachten dat ze de troon van Frankrijk in bezit konden nemen.

De vele ooms, neven en broers die deel gingen nemen aan adellijke twisten die oplaaiden in het vacuüm van de regering van Hendrik VI, hoeven we niet allemaal een naam te geven. Het huis Plantagenet spleet in een tak Lancaster (Hendrik VI) en in een tak York (de hertog van York). De twisten tussen die twee takken worden de Rozenoorlogen genoemd, zo geheten naar de emblemen van de twee belangrijkste takken van het huis Plantagenet, de rode roos van Lancaster en de witte roos van York. Margaretha van Anjou liet Richard, hertog van York in 1460 doden ('*O, Tiger's heart, wrapp'd in a woman's hide!*') laat Shakespeare de hertog van York roepen (III Henry VI, 1.4.137). Hendrik VI werd in 1461 definitief afgezet en met zijn zoon in 1471 vermoord. Het huis van York kreeg dan de macht. De oudste zoon van de vermoorde hertog van York, regeerde als Edward IV (1461-1483) en na zijn dood volgde er weer een puber op de troon, Edward V. Zijn oom, Richard hertog van York vermoorde beide zoontjes van Edward IV in de Tower (na een valse beschuldiging van bastaardij) en volgde hem op als Richard III (1483-1485). Het huis van Willem de Veroveraar eindigde als een slagerswinkel.

We hebben echter nog een *curtain-act*. Uit een vrouwelijke Plantagenet, Margaret, gehuwd met de Graaf van Richmond, was een zoon geboren en deze zoon nam het op tegen Richard III. Hij versloeg Richard III in de slag bij

Bosworth ('*A horse! A horse! My Kindom for a horse!*', Shakespeare, Richard III, 5.5.7). Henry Richmond werd koning Hendrik VI, Tudor (1485-1509) en hij trouwde onmiddellijk het enig nog levende kind van koning Eduard IV, Elisabeth van York, pretenderende dat daarmee de rode en de witte roos verenigd werden. Inderdaad voerden de Tudors de rode en witte roos ineen gevlochten. Elisabeth van York schonk Hendrik VII vier kinderen. Ze stierf in 1503. Henry Tudor en zijn nakomelingen begonnen een wilde jacht op potentiële kandidaten voor de troon, met andere woorden adellijke personen met het bloed van de Plantagenets. De Tudors zorgden er toen voor dat al het Plantagenet-bloed alleen nog in hún aderen vloeide.

Kleinschalige twisten uitvergroot

De zogenaamde Rozenoorlogen waren typische kleinschalige adelsoorlogen. Vooral in de tweede helft van de zestiende eeuw werden ze sterk gemytificeerd. De oorzaak daarvan is de geloofsstrijd, die heel Europa doordrong, maar in Engeland een wel heel bijzondere loop nam. Alle vorsten die we tot nu toe opgevoerd hebben, waren katholiek, ook Richard III en Hendrik VII, die opgevolgd werd door zijn tweede zoon, Hendrik. De oudste zoon, Arthur (uiteraard zo genoemd om het Angelsaksische aspect van Engeland te onderstrepen en het Franse te negeren), was in 1502 overleden. Hendrik VIII, de Engelse Blauwbaard, was aanvankelijk ook zeer katholiek. Hij verkreeg van de Paus het recht om zich 'Verdediger van het Geloof' te noemen, omdat hij de Lutherse leerstellingen bestreden had. Hendrik VIII was echter ook zo gelovig dat hij ging twijfelen aan zijn huwelijk. Zijn vader, Hendrik VII, was aanvankelijk niet erg rijk. Hij was eigenlijk een *nobody* die koning werd. Hij moest domeingoederen verwerven door het executeren van adellijke tegenstanders. Hij wilde zijn prestige verhogen door een huwelijk met een gevestigde dynastie. Hij kreeg een lot uit de loterij toen hij een Spaanse koningsdochter, die bovendien geparenteerd was aan het Huis van Habsburg, kon werven voor Prins Arthur. Die bruid was Catharina van Arragon. Hendrik VII had nét de rijke bruidsschat ontvangen toen prins Arthur overleed. Hendrik VII wilde de bruidsschat niet afstaan en arrangeerde het zo dat zijn tweede zoon, Hendrik, met Catharina zou trouwen. Immers, de bruid was nog maagd. Zo geschiedde. Hendrik en Catharina kregen een dochter, Maria, maar geen in leven blijvende zonen. Hendrik VIII (1509-1547), die inmiddels zijn vader had opgevolgd, kreeg het benauwd, omdat volgens de Bijbel een huwelijk met de weduwe van je

broer verboden was. Dat was incest. De gelovige Hendrik wilde dus scheiden. Toen bleek het helemaal niet zo gunstig te zijn om geparenteerd te zijn met het Spaans-Habsburgse conglomeraat! Keizer Karel V wilde de eer van zijn tante redden. Hendrik VIII kon, zolang de echtscheidingsprocedure liep, geen wettige nazaten verwekken. De Habsburgse *chicanes* beu, brak de 'Verdediger van het Geloof' met de katholieke kerk en plaatste zich aan het hoofd van de Engelse kerk, die zowel protestantse als katholieke trekken had. Hendrik had zich in een isolement geplaatst.

Uit de vijf echtgenotes die Hendrik VIII nog zag komen en gaan, werden drie kinderen geboren: Maria (dochter van Catharina), Elizabeth (dochter van Anna Boleyn) en Edward (zoon van Jane Seymour). Edward, troonopvolger, werd tiranniek protestants opgevoed en de Engelse kerk kreeg sterke Calvinistische trekken. Een aantal vooraanstaande katholieken werd terechtgesteld. Edwards regering duurde echter maar zes jaar. Door een kongsi katholieken, gesteund door buitenlandse mogendheden, werd vervolgens prinses Maria op de troon gebracht. Zij trouwde met Philips II van Spanje. Wat ze ook deed om van hem zwanger te raken, het baatte niet. Tijdens haar vijf jaar durende regering werd een aantal prominente protestanten terechtgesteld. Er restte nu nog één dochter van Hendrik VIII: Elizabeth.

Elizabeth was na het vermeende overspel en onthoofding van haar moeder opgesloten, tot bastaard verklaard en later ook nog tot ketter door Maria. Zij was echter de enige dochter van Hendrik VIII. In Engelse regeringskringen was men het beu om steeds geringeloord te worden door buitenlandse diplomaten en men volgde het dynastieke principe. Elizabeth bemachtigde de kroon die zij 45 jaar zou dragen. In haar regeringsperiode vormde zich de Anglicaanse kerk als staatskerk, die bisschoppen kende, al was er ook een sterke Calvinistische vleugel, de puriteinen, die de presbyteriaanse kerk uitmaakten. Engeland was inmiddels nog steeds sterk geïsoleerd. Hendrik VIII slaagde er niet meer in een prestigieus huwelijk te sluiten en de families van de Engelse dames waarmee hij trouwde werden broedplaatsen van intriges en opportunisme. Elizabeth bleef ongehuwd. Ze had twee opties. Trouwen met een Engels edelman, of met een koningsteltg uit het buitenland.¹ Echter, welke zichzelf respecterende vorst zou er nu in zee gaan

1 Er verschijnen vandaag de dag nogal wat films over Elizabeth I en die willen ons laten geloven dat Elizabeth werkelijk een seksuele verhouding had met de graaf van Leicester. Wij vermoeden echter dat Elizabeth Leicester klem wilde zetten door alleen met hem te flirten. Hij was immers de erfgenaam van het immense bezit van Warwick! Daarom maakte Sir Philip Sidney ook weinig kans op hof-gunst, want die hoorde bij diezelfde familie.

met een bastaarddochter die aan het hoofd stond van een eigegebakken kerk.² Als ze met een Engels edelman zou trouwen liep ze het risico dat haar Schotse nicht, Maria Stuart, willens en wetens nam: ze zou – zeker in een protestantse natie – het bestuur aan haar man moeten laten.³ In 1569 kreeg Elizabeth I te maken met een zeer gevaarlijke katholieke opstand in Noord-Engeland. Die werd drastisch bestreden en het katholicisme moest ondergronds gaan opereren.

Het einde van de *mystery cycles*

Die katholieke opstand bracht een aantal culturele veranderingen met zich mee. In het katholieke noorden werden nog steeds de religieuze drama's uit de late middeleeuwen opgevoerd, vooral de *mystery cycles* rond het feest van *Corpus Christi* (CC) waren populair. Beroemd waren de *cycles* van York, Wakefield, Coventry en Chester. *Mystery* betekent hier 'gilden' – want ieder gilde droeg een deel van zo'n cyclus voor. Het CC-feest viert Gods gelofte aan de mensen, gesymboliseerd door de Heilige Hostie. In Engeland ontwikkelden zich cycli van spelen waarin geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament, tot en met de Apocalyps of Openbaring werden uitgebeeld.⁴ Deze cycli van spelen hebben een structuur en betekenis. Ten eerste speelt de justificatie een rol. Oudtestamentische gebeurtenissen prefigureerden de Nieuwtestamentische gebeurtenissen, zodat duidelijk werd dat Gods beloften aan Israël in het Nieuw Verbond overgegaan waren op de aanhangers van Christus. Zo ging de bijna-offerdood van Isaak door zijn vader, Abraham vooraf aan de offerdood van Christus door zijn vader, God; hetzelfde geldt voor de Ark van Noach en de Kerk van Petrus en – in CC verband niet onbelangrijk – zo prefigureerde de opwekking van Lazarus zowel de wederopstanding van Christus, als de mogelijkheid dat álle zon-

- 2 Ik chargeer enigszins. In alle grote monarchieën was er een tendens dat de monarch invloed wilde hebben op de hoge geestelijkheid, vooral met betrekking tot benoemingen en het kerkelijk bezit. Maar niemand ging zo ver als Hendrik VIII, die ook alle kerkelijk bezit naastte.
- 3 Dat Maria Stuart tweemaal een ontstellend slechte keuze deed, maakte het alleen erger. Zij had ook het ongeluk een katholieke koningin te zijn in een inmiddels streng protestantse natie.
- 4 In andere landen, bijvoorbeeld in Frankrijk en delen van Duitsland, bleef het bij zeer uitgebreide theatraisering van de gebeurtenissen rond het lijden, de dood en wederopstanding van Christus, soms met een aantal Oudtestamentische scènes vooraf.

The Ermine portrait van Elizabeth I door Nicholas Hilliard.

dige stervelingen weer tot leven gewekt konden worden, op de Laatste Dag – mits ze tijdig gebiecht hadden en boete hadden gedaan. Ten tweede werden naast de justificatie *exempla* oftewel voorbeelden, die als het ware preekjes zijn, vertoond. Ten derde sloten de thema's vaak aan bij kenmerken van de gilden, ofwel het beroep, ofwel de patroonheilige ervan. Scheepstimmerlieden kregen bijvoorbeeld het Noachspel. Op dergelijke regels zijn echter ook veel uitzonderingen. Deze vormen van drama beleefden een hoogtepunt in de vijf- en eerste helft van de zestiende eeuw.

Kenmerken van het Engelse beroepstoneel in de zestiende eeuw

Na de opstand in het noorden was het gedaan met de relatieve tolerantie en werden de *mystery cycles* verboden. Pas in de negentiende eeuw zouden ze weer de aandacht te trekken. De *cycles* verdwenen, maar het toneel bleef. Integendeel! Binnen de kerkelijke toneelcultuur was er al een bedenkelijk professionalisme ontstaan. Aanvankelijk speelden de gildeleden zelf in die toneelstukken. Echter, veel gildeleden voelden zich te belangrijk en wilden niet graag geassocieerd worden met de laagwaardige activiteit van het toneelspelen. Dat gold ook voor de religieuze broederschappen, die zich toch vooral de beschermers van het spel achtten en zich, uit vroomheid, niet direct aangetrokken voelden zich op een openbaar podium te prostitueren. De gilden ronselden spelers, vaak bestaande uit gehuurde arbeiders of leerlingen van het eigen gilde of van heel andere gilden. Duidelijk is dat talent zich ging verkopen. Individuen, zelfs groepen van mensen gingen zich tijdens festivals als acteur verhuren. Er kwamen zelfs regelingen (in York bijvoorbeeld) die tegen gingen dat spelers zich voor te véél spelen opgaven.

De *spin-off* van de *mystery cycles* was een *pool* van potentieel toneeltalent.

Niet alleen op de christelijke feesten werd toneel gespeeld. Er waren ook theatervormen die georganiseerd werden in grote (adellijke) huishoudens. Ze werden daar verzorgd door de bedienden van de landheer. De huishoudens droegen ook – met hun getalenteerde spelers – bij aan de communale feesten in het dorp. Het bezit van goede spelers gaf een huishouden status in de gemeenschap. De nieuwbakken *gentleman* John Paston maakte zich in een brief uit circa 1470 boos omdat één van zijn bedienden was weggegaan. Hij had hem graag gehouden omdat hij zo'n goede speler was in het Robin Hood spel van het dorp. Zulke meestal feestgebonden toneelgroepjes noemden zich naar hun heer (de spelers van Lord Hunsdon) of naar hun woonplaats (de spelers van Romney). Ze gingen vaak bij elkaar op bezoek. Of het bij dit soort troepjes spelers al ging om volwaardige professionele gezelschappen valt echter sterk te betwijfelen.

Naast dit soort amateurisme waren er ook in Engeland in de late Middeleeuwen altijd rondtrekkende verhalenvertellers, acrobaten, goochelaars et cetera actief geweest die als solisten of in kleine groepen rondtrokken. Dat waren meestal wel volledig professionele artiesten, maar ze speelden zelden toneel. Van belang is daarbij te melden dat muzikanten al in de veertiende eeuw een gilde hadden. Er zijn, kortom, naast de rondtrekkende artiesten, drie bronnen die in Engeland toneelspelers leverden: de tradities van religieus drama, het huishouden van edellieden en de verenigingsverbanden (meestal van jongeren) in steden en dorpen.

Naarmate de economische omstandigheden verslechterden nam de inventiviteit van deze geïnteresseerde amateurs om permanent te kunnen blijven spelen toe. Ze organiseerden zich in groepjes en trokken de lokale feesten langs om als spelers emplooi te vinden in traditionele spelen. Ze baseerden zich op oude organisatie-principes (jongemannen-verenigingen, gilden-organisaties en huisbedienden) en lieten de vrouwenrollen spelen door knapen. In gilden konden vrouwen lid zijn en een bedrijf uitoefenen, maar de traditionele feesten die de gilden commercieel exploiteerden gebruikten niet of zeer zelden vrouwen als actrice en hetzelfde gold voor de communale groepen van de dorpen en van adellijke huishoudens. Dat had veelal te maken met de eerbaarheid van de vrouw en het odium van prostitutie dat kleefde aan het toneelspelen. Met kerkelijke verboden heeft dat niets te maken gehad. In rondreizende speelmansgroepen (gespecialiseerd in zang, muziek, dans en acrobatiek) speelden wel vrouwen mee – vooral voor dans en acrobatiek. De vroege commerciële toneelgezelschappjes reisden

rond met – zoals de (latere!) traditie wil – vier man en een knaap voor de vrouwenrollen.

Het ene kwaad volgde het andere dus op de voet: het 'Paapse' religieuze toneel verdween, maar het profane toneel nam zijn plaats in. In de zestiende eeuw groeiden in de meeste Europese landen de steden en vooral die steden, waar bestuursactiviteiten werden ontplooid. In Engeland was dat Londen. De stad telde rond 1550 ongeveer 50.000 inwoners en circa 200.000 rond 1600. Daar waar veel mensen wonen, woont veel potentieel publiek. Dat lijkt logisch, maar aantallen alleen zijn niet voldoende. Die mensen moeten natuurlijk geld, tijd en zin genoeg hebben om een toneelstuk te gaan zien. Protestanten, bijvoorbeeld, waren wel heel nijver en dus vaak kapitaalkrchtig, maar ook erg antitheatraal. Naast geld moest er in een stad met veel mensen ook een positieve grondhouding jegens theater bestaan. Nu was die er niet in de City zelf, maar wel in Westminster en in de oostelijke nieuwe wijken. Rond de City cirkelde het hof van Elizabeth I. Het Hof was een gretig afnemer van het theater. Bij Westminster lagen ook de vier scholen in de rechtsgeleerdheid (*Inns of Court*), waaraan de zonen van de aristocratie en de *gentry* op de traditionele edele wijze studeerden. Bovendien waren in Westminster de meeste koninklijke rechtscolleges, zodat mensen van het platteland, meestal *gentry* of landadel, vaak maanden in de stad logeerden om hun processen af te wikkelen (wat veel vrije tijd met zich meebracht). Al deze lieden, hardwerkende hovelingen en zwoegende magistraten met zware portefeuilles hadden veel verzetjes nodig!

Elizabeth I hield veel van muziek, dans en theater, maar ze was zich zeer bewust van haar wankelende positie, als vrouw op de troon in een macho-samenleving, waarin de positie van de vrouw zwak was. Elizabeth profileerde zich vooral als de dochter van haar vader en derhalve als de laatste rechtmatige telg van het legitieme huis van Tudor. Ze theatraaliseerde haar positie door zich als 'de Dame' van het toernooi voor te doen, om wier gunst alle mannen dongen – maar vergeefs naar dongen. Elizabeth daagde aldus de hoge adel (waarvan ook zij er velen terecht stelde) uit om in onderlinge rivaliteit om haar gunsten te dingen en zolang er nog zulke mannen in de buurt waren, die voor haar de rekening konden betalen, had Elizabeth geen hof-spelers nodig. Dat is de oorsprong van de *livery companies*, toneeltroepen die in dienst waren van een edelman, wier taak het was de majesteit te behagen (méér dan die van de rivaal), en die rond de City in openlucht amfiteaters mochten spelen – zogenaamd om te repeteren voor hof-voorstellingen. Aanvankelijk werd er op zondagmiddag toneel gespeeld, maar

daar protesteerden de dominees zo hevig tegen, dat de raad van de koningin die dag met een taboe belegde, maar alle andere weekdays permissie gaf tot spelen. Dat was niet wat de dominees bedoelden, maar het bleef de regel. Toen James Stuart Elizabeth opvolgde bleef die regel geldig. Om het toneel terug te dringen werd daarom maar het aantal theaters verminderd.

Al kan er niet gesproken worden van staats theater, de Elizabethaanse acteur was wel sterk geïncorporeerd in de staat. De edellieden die een troep onderhielden konden moeilijk subversieve stukken schrijven tegen de monarchie. Er waren regels voor het opvoeren van stukken. Ze moesten goedgekeurd worden. Echter, in de eerste decennia was de controle laks. Een tweede zeef was de registratie van gedrukte boeken en pamfletten, die het boekdrukkersgilde beheerde. Toch was er veel politiek toneel. De schrijvers van toneelwerk waren géén *livery-men*. De schrijvers van toneelwerk waren vaak (gesjeesde) studenten of jongere broers van *gentlemen*, die geen carrière konden maakten. Regelmatig waren er schandalen en dreigde de raad van de koningin met een algemene sluiting van de theaters (hoewel dat erg zeldzaam was).

Kroniekspel vervangt de *Mystery Cycle*, of de ideologie van *New Monarchy*

Hier komen we dan eindelijk bij de positie van de koningsdrama's in de tijd van Elizabeth I. Die positie heeft twee aspecten, de vorm en de inhoud. De koningsdrama's, zoals Shakespeare en vele andere schrijvers werden in die tijd ook wel kroniek-stukken genoemd. De meesten waren gebaseerd op kronieken zoals die van Holinshed. Ze werden vaak als reeksen geschreven. Shakespeare schreef bijvoorbeeld drie stukken over de regering van Hendrik VI, twee over die van Hendrik IV en enkelvoudige stukken over Richard II, Hendrik V en Richard III en de wat minder voor de hand liggende vorst koning Jan (Zonder Land). Andere koningsstukken zijn eigenlijk tragedies: koning Lear en Macbeth, dat overigens wel degelijk koningsdrama-aspecten vertoont. Samen met John Fletcher schreef hij laat in zijn carrière Henry VIII. Marlowe schreef zijn Edward II waarschijnlijk onder invloed van Shakespeare's Richard II. Soms hadden kroniekspelen andere titels. Heywood's *If you know not me you know nobody* (1604-1605) behandelt de regering van de recent overleden Elizabeth I in twee delen. Muriel Bradbrook heeft in het begin van de jaren 1960 gesuggereerd dat de kroniekspelen eigenlijk seculiere vervangers waren van de *mystery cycles* en

die gedachte is zo gek niet. Deze *mystery cycles* immers, werden gestructureerd rond betekenisvolle historische gebeurtenissen, waaruit de vinger van God in de menselijke geschiedenis moest blijken. De *chronicle plays* doen hetzelfde, maar dan vanuit het *raison d'état*. Die vingerwijzing was dat het huis Tudor legitiem was. Was daar aan te twijfelen? Ja! Het Bijbelse aspect is goed terug te vinden in de koningsdrama's, een voorbeeld hiervan is de Abel-moord op Richard II door zijn eigen neef Hendrik Bolingbroke, die later koning Hendrik IV werd. Na het kinderloos overlijden van Richard II was Lionel, tweede zoon van Edward III, aan de beurt voor de troon. Deze was eerder gestorven dan zijn vader, maar hij had een zoon, Roger, graaf van March. Shakespeare – die niet chronologisch geschreven is! – weet het zo te manipuleren, dat Richard II feitelijk zichzelf onttroont. Steeds geeft hij al toe aan wat Bolingbrook (Hendrik IV) wenst, terwijl Bolingbrook pretendeert dat hij de moord op Richard niet verordonneerd heeft. Toen Bolingbrook koning Hendrik IV werd, wilde hij naar het Heilige Land om zijn schuld weg te wassen. Daar slaagde hij niet in, want hij stierf. De kamer waarin hij stierf heette echter de Jeruzalem-kamer, waarmee God al een stukje van zijn plan prijs gaf.

De zoon van Hendrik IV, prince Hal, wilde als adolescent niet deugen. Hij was in de ban van ene Falstaff, een immorele lafaard officier. Gelukkig overwon deze losbollige jongeling zijn jeugdzonden en hernieuwde, als Hendrik V, de oorlog met Frankrijk. Dit leidt tot het tweede aspect van de reiniging: de miraculeuze overwinning op het slagveld van Agincourt. Hendrik V overwint het veel grotere Franse leger, dus is God niet meer vertoornd over de initiële koningsmoord op Richard II. Weliswaar was zijn zoon bijna achterlijk, maar in de koningsdrama's van Shakespeare is Hendrik V vooral een bijna-heilige.

God's derde ingreep in het koningsdrama van Plantagenet is de opkomst van de duivelse zoon van de Hertog van York, later bekend als Richard III. Hij bracht niet alleen zijn volwassen familieleden om het leven (inclusief hun helpers), maar liet ook de twee legitieme jonge zoontjes van zijn broer, koning Edward IV, in de Tower vermoorden. In Shakespeare's beruchte vierde scène van Richard III laat de bard niet alleen de oude koningin Margaret van Anjou, de hertogin van York en de weduwe van Edward IV een litanie opvoeren van de wederzijdse moorden die in de Rozenoorlogen begaan waren. Richard III's eigen moeder verklaarde dat zij een duivelskind heeft gebaard. Hij zou bijvoorbeeld geboren zijn met al zijn tanden (wat een duivelsteken is). Zo werd alles in gereedheid gebracht tot

een finaal oordeel. De graaf van Richmond zou als de Aartsengel Michael strijden tegen Richard III als Lucifer. De vele tekenen die Richard III geeft van zijn individualiteit (zoals in uitspraken *I am myself – alone*) worden heden ten dage misschien opgevat als de kenmerken van een held, maar Shakespeare kende maar al te goed het dictum van Aristoteles: wie zonder naasten leeft moet een monster zijn of een God. Richard bleek geen God. De overwinning van Bosworth kreeg in de zestiende eeuw de gestalte van een armageddon. Richmond, Koning Hendrik VII is een door God gezonden vorst. Dát is de zestiende-eeuwse boodschap van deze veertiende- en vooral vijftiende-eeuwse familiegeschiedenis. En de kleindochter van die vorst deelde in die glorie.

De Rozenoorlogen werden tijdens de regering van Elizabeth I voortdurend benut als een schrikbeeld van wat er gebeuren zou als de door God gegeven vorstin zou worden vermoord. Dat besef leefde ook bij de tegenstanders van Elizabeth I. Toen de graaf van Essex in 1601 zijn staatsgreep voorbereidde, zorgde hij er voor dat het lot van Richard II werd vertoond in de *Globe* (niet Shakespeare's versie) en werd die geschiedenis door veel poppenspelers op straat vertoond. '*I am Richard II, know ye not that*' riep ze uit, toen dat nieuws haar ter oren kwam. Hier ligt rauw en ruw het thema van deze bundel: Elizabeth I is een soort Richard II. Elizabeth onttronen is Engeland opnieuw aan de duivel overlaten. De Rozenoorlogen, die vergeleken met de godsdienstoorlogen van de late zestiende eeuw, de proporties van een voetbalwedstrijd hadden, werden opgeblazen om het wettig gezag te stutten. Alle toneeltroepen hadden koningsdrama's die de Rozenoorlogen in herinnering hielden, al benadrukten de meeste stukken de burgeroorlogen, en niet de fatale daad van de koningsmoord in 1399, waardoor Engeland Gods toorn over zich heen riep. Anderzijds fungeerden die koningsdrama's ook als oorlogspropaganda om de goede moed erin te houden. Immers, vanaf 1570 was Engeland in oorlog met Spanje – een oorlog die haar opvolger, James Stuart beëindigde. Die vorst liet de groep van Shakespeare *Macbeth* schrijven. Ook dat stuk was een legitimatiestuk. De profetie wilde immers dat niet *Macbeth*, maar diens vriend Banquo de koning zou leveren die Brittannië zou verenigen. En die vorst was James I Stuart, die Engeland, Schotland en Wales verenigde in — Troynovant (het nieuwe Troje). Nu ja, je hebt een geleerde op de troon of je hebt hem niet...

Supplement

